

არაგრამატიკული დანიშნულების მორფოლოგიური ელემენტი

ქართულში. 1. -ენ (>-ნ) სუფიქსისათვის

1929 წელს არნ. ჩიქობავამ გამოაქვეყნა ნაშრომი „რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული ობიექტი ძველ ქართულში?“ (ჩიქობავა, 1929). დასკვნა ასეთია: „მრავლობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში MOი, რომელი პირისაც უნდა იყოს იგი, თანაბრად აღნიშნება -ენ//ნ ფორმანტით; პირის განსხვავებას მნიშვნელობა არა აქვს“. ის ფაქტი, რომ -ენ სუბიექტური მესამე პირის აღნიშვნელადაც გვევლინება ზმნაში (აწმყოში), ავტორის აზრით, „არის ნაშთი იმ მდგომარეობისა, როდესაც MS-ისა და MO-ის ფორმანტები არ განირჩეოდნენ, ერთისა და იმავე ფორმანტით შეიძლებოდა აღნიშნულიყო, როგორც ერთი, ისე მეორე“. მოგვიანო პერიოდის ნაშრომში ავტორი ასეთ თვალსაზრისს გვთავაზობს: „უახლოესი ობიექტის რიცხვის (მრავლობითის) აღნიშვნა ძველ ქართულს გარდამავალ ზმნაში (ყვ-ნ-ა საქმენი, ვყვ-ენ-ი-თ, ჰყვ-ენ-ი-თ, ყვ-ნ-ეს საქმენი...) კლასოვანი უღლების ნაშთია ძველ ქართულში“ (ჩიქობავა, 1979:183). მიუხედავად ამგვარი დასკვნისა, დღევანდელ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში -ენ/-ნ ჩვეულებრივ განიხილება პირისა და რიცხვის ნიშანთა სისტემაში და იწოდება **პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშნად**; მით უმეტეს რომ იგი მრავლობით რიცხვში დასმულ სუბიექტსაც მიემართება ვნებითი გვარის ზმნებში (და-ვ-ი-ზარდ-ენ-ი-თ ჩვენ). გარდა ამისა, ჩვენი აზრით, სახელმძღვანელოებსა და სახელმძღვანელოთა ტიპის გამოცემებში (შანიძე, 1976; იმნაიშვილები, 1996; სარჯველაძე, 1997; საღინაძე, 2008) ამ საკითხთან დაკავშირებული მსჯელობა არ შეესაბამება მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპებს... ამიტომ საჭიროდ ვცანით არნ. ჩიქობავას ზემოწარმოდგენილ თვალსაზრის შესახებ უფრო დეტალური მსჯელობის გამართვა.

* * *

მაშ ასე:

ძველ ქართულში II სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნის პირდაპირი (სახელობითში დასმული) ობიექტის მრავლობითობა აღინიშნება -ენ (<-ნ) სუფიქსით:

და-ვ-ხატ-ე მე იგი,	მე იგინი	და-ვ-ხატ-ენ
და-ხატ-ე შენ იგი,	შენ იგინი	და-ხატ-ენ
და-ხატ-ა მან იგი,	მან იგინი	და-ხატ-ნ-ა
და-ვ-ხატ-ე-თ ჩვენ იგი,	ჩვენ იგინი	და-ვ-ხატ-ენ-ი-თ
და-ხატ-ე-თ თქვენ იგი,	თქვენ იგინი	და-ხატ-ენ-ი-თ
და-ხატ-ეს მათ იგი,	მათ იგინი	და-ხატ-ნ-ეს

-ენ/-ნ მოქმედი აფიქსი ჩანს; მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს, როცა პირდაპირი ობიექტი სახელობითშია და არა მიცემითში. ობიექტის სახელობითში ყოფნა აუცილებელი პირობაა მისი გამოვლენისათვის.

წარმოდგენილ პარადიგმაში პირდაპირი ობიექტი მესამე პირია და, როგორც ვხედავთ, ყველა შემთხვევაში მისი მრავლობითობა -ენ(-ნ) სუფიქსით გამოიხატება. აგლუტინაციის პრინციპი თითქმის არ ირღვევა: სუბიექტის პირი და რიცხვი დამოუკიდებელი აფიქსებით აღინიშნება, მრავლობითში დასმული ობიექტის რიცხვი – სხვა აფიქსით:

ვითარება რთულდება, როცა პარადიგმაში პირდაპირი ობიექტი I და II პირებია:

და-მ-ხატ-ა მან მე,	მან ჩუენ	და-გუ-ხატ-ნ-ა
და-გ-ხატ-ა მან შენ,	მან თქუენ	და-გ-ხატ-ნ-ა-თ
და-მ-ხატ-ე შენ მე,	შენ ჩუენ	და-გუ-ხატ-ენ
და-გ-ხატ-ე მე შენ,	მე თქუენ	და-გ-ხატ-ენ-ი-თ

რა არის -ენ(-ნ) სუფიქსი, რისი მორფოლოგიური ნიშანია? იგი ფორმაში მრავლობითში დასმულ I ან II პირის პირდაპირ ობიექტს მიემართება. მაგრამ მრავლობითობა ამ პირებისა ზმნაში ისედაც გამოიხატულია: I პირის შემთხვევაში გუ- პრეფიქსით (ან მ- პრეფიქსით), II პირის შემთხვევაში – -თ სუფიქსით. თითქოსდა ორმაგი გამოხატვა ხდება მრავლობითობისა. თუ ეს ასეა, მაშინ ერთ-ერთი ჭარბია; ასეც განიხილება („ჭარბი მორფოლოგიური ნიშანი“ – თ. უთურგაიძე).

სრულ პარადიგმაში იცვლება სუბიექტი და ობიექტი, შესაბამისად იცვლება სუბიექტისა და ობიექტის პირისა და რიცხვის ნიშნები; უცვლელი რჩება -ენ სუფიქსი. ცხადია, პარადიგმაში უცვლელი მორფემა იმის ნიშანი შეიძლება იყოს, რაც ამ პარადიგმისათვის შინაარსობრივად უცვლელია. რა არის ის, რაც არ იცვლება, რისი ნიშანია -ენ? კითხვაზე პასუხის გაცემამდე ერთ საკითხსაც მივაპრობთ ყურადღებას – გავიხსენოთ პრეფიქსიანი ვნებითების წყვეტილის პარადიგმა:

და-ვ-ი-ხატ-ე მე, ჩუენ და-ვ-ი-ხატ-ენ-ი-თ

და-ი-ხატ-ე შენ, თქუენ და-ი-ხატ-ენ-ი-თ

და-ი-ხატ-ა იგი, იგინი და-ი-ხატ-ნ-ეს

ამ პარადიგმაში სუბიექტის პირიცა და რიცხვიც შესაბამისი აფიქსებით არის გამოხატული. რა არის -ენ(-ნ) სუფიქსი, რომელიც გამოვლინდება მხოლოდ მეორე სერიაში (იმ სერიაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია!)? რისი ნიშანია იგი? (ამ ფაქტზე არნ. ჩიქობავა ყურადღებას არ ამახვილებს).

ტრადიციული განმარტება ასეთია: „ვნებითი გვარის ზმნა მოქმედებითი გვარის მობრუნებული (კონვერსიული) სახეა. მოქმ. გვარის ზმნებს II სერიის მწკრივებში ორ-ორი ფორმა აქვთ: ერთი პირდაპირი ობიექტის მხოლობითში შეწყობისას. ზმნის გადაყვანისას ვნებითში პირდაპირ-ობიექტური სუბიექტური ხდება. ამიტომ ამ სუბიექტურ პირს მრავლობითის ნიშანი -ენ მოქმედებითიდან ვნებითში გადაჰყვება“ (შანიძე, 1976:111). ეს თვალსაზრისი გაზიარებულია თითქმის საყოველთაოდ. განსხვავებულ კვალიფიკაციას აძლევს -ენ სუფიქსს ზ. სარჯველაძე: „პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა მეორე სერიაში გამოვლინდება სუბიექტის მრავლობითობის ამსახველი -ენ(-ნ) სუფიქსი. -ენ გვაქვს წყვეტილის პირველსა და მეორე პირებში, მეორე ბრძანებითის მეორე პირში, -ნ მეორე სერიის დანარჩენ ფორმებში“ (სარჯველაძე, 1997:122). თუმცა ეს თვალსაზრისი ავტორს არ განუვრცია, არც დამატებითი მსჯელობა ახლავს. ფაქტია, -ენ/-ნ სუფიქსი აქ კვალიფიცირებულია სუბიექტის ნიშნად ყველა პირისათვის (!); იმავე სუბიექტის

პირისა და რიცხვის ნიშნები ფორმაში სხვაც რომ არის, ამაზე არაფერია თქმული...

ჩვენთვის არ არის დამაჯერებელი მოქმედი აფიქსის პარადიგმიდან პარადიგმაში გადაყოლა ფუნქციის გარეშე: როგორც აღვნიშნეთ, გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით ვნებითში **-ენ** სუფიქსს თავისი ფუნქცია არ გააჩნია. არც ის არის სარწმუნო, სამივე სუბიექტურ პირს ერთი და იგივე ნიშანი აქვსო...

გვერდიგვერდ დავსვათ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნათა **-ენ(-ნ)** სუფიქსიანი პარადიგმები და განვაგრძოთ მსჯელობა:

მან ჩუენ და-გვ-ხატ-ნ-ა	}	და-ვ-იხატ-ენ-ი-თ ჩუენ
შენ ჩუენ და-გუ-ხატ-ენ		
მან თქუენ და-გ-ხატ-ნ-ა-თ		და-იხატ-ენ-ი-თ თქუენ
მე თქუენ და-გ-ხატ-ენ-ი-თ	}	
მან იგინი და-ხატ-ნ-ა		და-იხატ-ნ-ეს იგინი

ორივე რიგის პარადიგმაში საერთოა **-ენ (-ნ)** სუფიქსი. კითხვას ასე ვსვამთ: რა არის საერთო ამ პარადიგმებში, რისი ნიშანიც შეიძლება იყოს საერთო მორფოლოგიური ოდენობა **-ენ (-ნ)**? პასუხი: წარმოდგენილ პარადიგმებში საერთო არის სახელობითში დასმული პირი, რომელიც ერთ შემთხვევაში სუბიექტია (ვნებითი გვარის ზმნებთან), მეორე შემთხვევაში – პირდაპირი ობიექტი (მოქმედებითი გვარის ზმნებთან). ზოგადად „სახელობითში დასმული პირი“ არ არის მორფოლოგიური ცნება, ამიტომ მორფოლოგიური ელემენტი (**-ენ/-ნ**) ვერ იქნება ამგვარი ცნების აღმნიშვნელი; მით უმეტეს, ზმნაში წარმოდგენილ სუბიექტურ თუ ობიექტურ პირებს თავიანთი მაწარმოებელი აქვთ პირისა თუ რიცხვისა. ამიტომაც იქნა კვალიფიცირებული **-ენ/-ნ** სუფიქსი ჭარბად. მაგრამ მორფოლოგიური ელემენტი ჭარბად შეიძლება იქცეს იმ შემთხვევაში, თუ მას თავისი მორფოლოგიური ფუნქცია გამოეცლება; იმთავითვე ჭარბი ელემენტი ენაში არ არსებობს; ვიმეორებთ: აფიქსი ან ფუნქციას კარგავს, ანდა ჩვენ ვერ მივაგენით, ჩვენ ვერ გავარკვეით, რისი ნიშანია იგი.

როგორც ვხედავთ, მორფოლოგიურად -ენ/-ნ სუფიქსი ძველ ქართულში უკვე ჭარბია და ამიტომაც იკარგება (I-II პირებში), ანდა ხდება მისი რეინტერპრეტაცია (III პირში):

და-ვ-ი-ხატ-ენ-ი-თ → და-ვ-ი-ხატ-ე-თ

და-ი-ხატ-ენ-ი-თ → და-ი-ხატ-ე-თ

და-ი-ხატ-ნ-ეს → და-ი-ხატ-ნ-ენ → და-ი-ხატ-ნენ

ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე -ენ/-ნ მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე ჩანს; ეს ფუნქცია ეკარგება და იქცევა ჭარბად. რისი ნიშანი შეიძლება ყოფილიყო -ეს სუფიქსი ადრეულ ეტაპზე? რისი ნაშთი შეიძლება იყოს იგი ძველ ქართულში?

ყურადღება მივაქციოთ კლასოვანი უღლების ენებში ზმნაში კლასის გამოხატვის პრინციპს. მაგალითისთვის განვიხილავთ ხუნძური ენის ზმნას (ვმსჯელობთ არნ. ჩიქობავასა და ი. ცერცვაძის მონოგრაფიის – „ხუნძური ენა“ – მიხედვით: 1962:238-241).

ხუნძური ენა, როგორც იბერიულ-კავკასიური ენა, კლასიკური ნიმუშია კლასოვანი უღლების ენისა. ზმნის ფორმაში აღინიშნება მხოლოდ ერთი კლასი. თუ ზმნა გარდაუვალია, აღინიშნება სუბიექტის კლასი, თუ ზმნა გარდამავალია, აღინიშნება ობიექტის კლასი. შესაბამისად გვაქვს სუბიექტური უღლება და ობიექტური უღლება:

ა) სუბიექტური უღლება:

ვას ვ-აჭუნა „ვაჟიშვილი მოდის“

დას და-აჭუნა „ქალიშვილი მოდის“

ჩუ ბ-აჭუნა „ცხენი მოდის“.

სუბიექტი სახელობით ბრუნვაშია.

ბ) ობიექტური უღლება:

ინსჴუცჴა ვას ვ-ეცჴულა „მამა ვაჟიშვილს აქებს“

ინსჴუცჴა დას და-ეცჴულა „მამა ქალიშვილს აქებს“

ინსჴუცჴა ჩუ ბ-ეცჴულა „მამა ცხენს აქებს“

ინსჴუცჴა ვასალ რ-ეცჴულა „მამა ვაჟიშვილებს აქებს“

ინსტრუქცია სუბიექტია, ვას, აას, ჩუ, ვასალ – ობიექტები. სუბიექტი ერგატივშია, ობიექტები – სახელობითში. „სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი – იქნება იგი რეალური სუბიექტი (გარდაუვალი ზმნისა), თუ რეალური ობიექტი (გარდამავალი ზმნისა) – ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში“ (ჩიქობავა, 1962:140).

და კიდევ ერთი არსებითი რამ: „სავსებით იგივე ვითარებაა ზმნის მრავლობითობის აღნიშვნის მხრივაც: გარდაუვალ ზმნაში აღინიშნება მრავლობითი რიცხვი რეალური სუბიექტისა; გარდამავალში – რეალური ობიექტისა“ ((ჩიქობავა, 1962:239).

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის რიცხვი, იქნება ის სუბიექტი თუ ობიექტი, ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში.

ისევ ვსვამთ კითხვებს: რა ხდება ძველი ქართულის შემთხვევაში? რას გამოხატავს ზემოგანხილული -ენ/-ნ სუფიქსი? პასუხი: -ენ/-ნ სუფიქსი გამოხატავს სახელობითში დასმული პირის მრავლობითობას იმ სერიაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია: გარდამავალ ზმნასთან ეს არის პირდაპირი ობიექტი, გარდაუვალ ზმნასთან – სუბიექტი. ფაქტია: კლასოვან ენაში კლასისა და რიცხვის გამოხატვის პრინციპი იდენტურია ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსის გამოყენების წესისა.

დასკვნა: ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსი ოდინდელი კლასოვანი უღლების ნაშთია. ფუნქციური თვალსაზრისით ამ დროისათვის პირის ნიშანთა სისტემაში იგი ჭარბია – მას არ გააჩნია მორფოლოგიური დანიშნულება.

გავიხსენოთ: იბერიულ-კავკასიურ ენებში კლასოვანი უღლება წინ უსწრებდა პიროვან უღლებას; ზმნის ფორმაცვალების ადრეული საფეხური იყო: „ქართულში (ქართველურ ენებში) კლასოვანი უღვლილება შეიცვალა პიროვანი უღვლილებით“ (ანდლულაძე, 1968:125). ზმნასა და სახელში კლასოვანი უღლების არაერთი კვალი დადასტურდა (ი. ჯავახიშვილი, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია...). „ოდინდელ კლასნიშნებს ახლა მრავალი ფუნქცია აქვს დაკისრებული ენებში“ (ანდლულაძე, 1968:200), მოხდა მათი რეინტერპრეტაცია, ანდა დაიკარგა. როგორც ჩანს, -ენ/-ნ სუფიქსს მორფოლოგიური ფუნქცია კლასოვანი უღლების საფეხურზე ჰქონდა;

პიროვანი უღლების სისტემაში იგი ჭარბი აღმოჩნდა და ამიტომაც დაიკარგა (III პირის შემთხვევაში პირის ნიშანს მიუერთდა).

საკითხის ამდაგვარი გააზრება უაღრესად მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ, ქართული ენის ისტორიისათვის და, მეორე მხრივ, ქართულში დიალექტოლოგიისა და ენის ისტორიის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით (გავიხსენოთ, და-ვიზარდენით ტიპის ფორმები ნორმაა დღეს ზოგი დიალექტისთვის).

გამოყენებული ლიტერატურა

ანდლულაძე ნოდარ, „კლასოვანი და პიროვანი უღვლილების ისტორიის ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში“, თბილისი. 1968;

იმნაიშვილი ივანე, იმნაიშვილი ვახტანგ, „ზმნა ძველ ქართულში“, მაინის ფრანკფურტი. 1996;

სარჯველაძე ზურაბ, „ძველი ქართული ენა“, თბილისი. 1997;

სალინაძე რუსუდან, „ძველი ქართული ენა“, ქუთაისი; 2008;

შანიძე აკაკი, „ძველი ქართული ენის გრამატიკა“, თბილისი. 1976;

ჩიქობავა არნოლდ, „რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული ობიექტი ძველს ქართულში?“ ტუმ ტ. 9, 1929 (გადაიბეჭდა: იკე XXX, 1991; არნ. ჩიქობავა, II, 2010);

ჩიქობავა არნოლდ, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი“, თბილისი. 1979;

ჩიქობავა არნოლდ, ცერცვაძე ილია, „ხუნძური ენა“, თბილისი. 1962.

Giorgi Gogolashvili

Tbilisi, Arn. Chikobava Institute of Linguistics at TSU

A Morphological Element Having No Grammatical Function in Georgian.

1. Concerning the Suffix -ენ (>-ნ)

In Old Georgian, in the system of person and number of a verb, namely, in the screeves of Series II the element -ენ (>-ნ) appears that is considered to be a plural direct object marker.

This element has no morphological function – It is not related to a specific person, i.e. in all those forms where it appears, all the persons have their own morphological markers, e.g. და-გვ-ზარდ-ნ-ა მან ჩუენ; და-გ-ზარდ-ნ-ა-თ მან თქუენ; და-ზარდ-ნ-ა მან იგინი; და-გუ-ზარდ-ენ შენ ჩუენ; და-გ-ზარდ-ენ-ი-თ მე თქუენ, etc.

In the first example, the element -ენ (>-ნ) is related to person I, in the second one – to person II, in the third example – to person III and so on. In all these forms we have a determinate expression with person and plural markers.

The same element appears even in a unipersonal verb, e.g. და-ვ-იზარდ-ენ-ი-თ ჩუენ; და-ი-ზარდ-ენ-ი-თ თქუენ; და-ი-ზარდ-ნ-ეს იგინი.

Expressing specific person and number is clearer in these forms. The element -ენ (>-ნ) is included in all the three forms.

-ენ (>-ნ) is grammatically odd though it is obviously a morphological element because it determinately appears in the paradigm following a certain rule but this rule is not grammatical as – “a person in the nominative case” regardless being a subject and an object, and a person type – is not a grammatical definition.

In old Georgian, the method of distinguishing the element -ენ (>-ნ) in a transitive or intransitive verb coincides with a principle of expressing a class-category in the languages having class conjugation (e.g. Avar). As it seems, the element -ენ (>-ნ) is a remain of class conjugation in Old Georgian; a certain reference to this topic was made by Arnold Chikobava.